

- H. Saradi-Mendelovici 1990 H. Saradi-Mendelovici, „Christian Attitudes toward Pagan Monuments in Late Antiquity and Their Legacy in Later Byzantine Centuries“, *Dumbarton Oaks Papers* 44, 1990, 47-61.
- D. Shanzer 1986 Danuta Shanzer, „The Anonymus Carmen contra paganos and the Date and Identity of the Centonist Proba“, *Revue des Études Augustiniennes* 32, 1986, 232-248.
- N. Turchi 1939 Nicola Turchi, *La religione di Roma antica*, Licinio Capelli editore, Bologna, 1939.
- S. H. Wallis 2008 Susanne H. Wallis, *Understanding and Dealing with Evil and Suffering: A Fourth Century A.D. Pagan Perspective*, MA Thesis, University of Adelaide, 2008. <http://digital.library.adelaide.edu.au/dspace/handle/2440/49853/2/01front.pdf> (18.1.2013).

INTRNETSKE BAZE PODATAKA

- www.jstor.org
<http://muse.jhu.edu> Project Muse
www.archive.org Internet Archive: Digital Library of Free Books, Movies, Music
www.perseus.tufts.edu Perseus Digital Library, Tufts University, Gregory R. Crane ed.
www.persee.fr Persée: Portail de revues en sciences humaines
<http://remacle.org/> L'Antiquité grecque et latine, du moyen âge
<http://gallica.bnf.fr> Bibliothèque nationale de France
<http://www.cairn.info/> CAIRN. Izdanja francuskih i belgijskih izdavača Belin, De Boeck, La Découverte, Erès i Bibliothèque nationale de France
www.documentacatholicaomnia.eu Documenta Catholica Omnia, Omnium Param, Conciliorum, Ss Patrum, Doctorum Scriptorumque Ecclesiae Qui Ab Aevo Apostolico Usque Benedicti XVI Tempora Floruerunt

Relja Seferović

Između škole i politike: o izdanju djela *De inventione* i političkoj kulturi Dubrovnika u 16. stoljeću

S ishodišta: retorika među političkim temeljima

Pripremajući izdanje Ciceronove rasprave *De inventione*, humanist Nascimbene Nas-cimbeni iz Ferrare upoznao nas je s nizom značajnih komentatora teorije govorništva, od Aristotela do renesansnih mislilaca. Desetak godina Nascimbenijeva rada kao upravitelja dubrovačke javne škole ostavilo je snažnog utjecaja na ovu sredinu, tradicionalno posvećenu praktičnim vrijednostima. U nemirnim prilikama druge polovice 16. stoljeća njegovo je izdanje Ciceronova teksta postalo odgovarajućim političkim priručnikom, iz kojega su crpili dragocjene spoznaje dubrovački diplomati, kao i teoretičari.

Ukoliko je država umjetničko djelo, po tradicionalnom historiografskom gledištu,¹ njezina samodostatnost temeljila se na nekolicini ključnih uporišta, poput gospodarske i vojne moći, sloge među stanovništvom, racionalnog uživanja prirodnih dobara. Znanje je nezaobilazni preduvjet za izgradnju svakog od navedenih uporišta na kojima je stoljećima počivalo visoko zdanje Dubrovačke Republike, grada-države koji je svoj puni procvat doživio u vrijeme renesanse, razdoblja obilježenog promicanjem klasične kulture i znanja barem jednako koliko i razvitkom likovnih umjetnosti. Zato škola izbija u prvi plan među ustanovama kojima je Republika dugovala tadašnju veličinu i na kojima je ujedno zasnivala nadu da će veličina i potrajati.

Tražeći odgovor na pitanje o svrsi državnoga školstva u Dubrovačkoj Republici, namaće se jednostavna misao da su vlasti prvenstveno bile zainteresirane za praktičnu korist svojih podanika. Sustav višestoljetnoga trajanja² bio je osmišljen tako da ponudi temeljno obrazovanje budućim trgovcima, pravnicima, klericima i državnicima,

¹ Klasično mišljenje Jacoba Burckhardta (*Kultura renesanse u Italiji*, Zagreb: Prosvjeta, 1997, prvo poglavlje) u novije vrijeme osporavano je tvrdnjom da je "renesansna država rezultat spletka povijesnih okolnosti i slučajnosti koje su se stekle, a ne planiranog ljudskog nauma. Nije emanacija samo plemenitih aspiracija, već rezultat mogućeg" (Damir Grubiša, *Politička misao talijanske renesanse*. Zagreb: Barbat, 2000, 11). Na Burckhardtovu misao odgovara se i metaforom o državi kao obrtničkom djelu, zbog "artizanskog fervora kojim su renesansni političari oblikovali državne forme i institucije" (D. Grubiša, *Politička misao talijanske renesanse*, 26).

² Suvremena su istraživanja početke organiziranog školskog sustava u dubrovačkoj srednjovjekovnoj komuni, kao prethodnici Republike, datirala ranim 14. stoljećem, iako bi njegovi korijeni mogli sezati još dublje u prošlost (Bariša Krekić, "The Attitude of Fifteenth Century Ragusans Towards Literacy." *Variorum Reprints*, 1997, n. VIII., 226).

kojima je kasnije omogućeno usavršavanje u međunarodnim središtima ili stjecanje neposredne radne prakse.³ Svi su zajedno sjedili u školskim klupama, neovisno o različitom društvenom statusu.⁴ Kako je u tim okolnostima bio prihvaćen rad ljubitelja klasične antičke književnosti lijepo nam svjedoči primjer manje poznatog talijanskog humanista Nascimbenea Nascimbenija, upravitelja dubrovačke javne škole od 1561. do 1569.⁵ Doveden zalaganjem talijanskog činovničkog kruga u Republici Sv. Vlaha, sam je odlučio prihvatiti ponudu dubrovačke vlastele i preuzeti mjesto upravitelja škole.⁶ Naoko neobična, nedosljedna odluka za čovjeka koji je u to vrijeme već bio razvio relativno uglednu karijeru predavača na sveučilištima i školama sjeverne Italije, vodeći nastavu u Reggio Emiliji uoči dolaska u Dubrovnik i ogledajući se kao komentator rimskih klasika.⁷

Razloge zašto se pristao obvezati dvogodišnjim ugovorom⁸ na rad u udaljenom mjestu gradu na samom obodu kulturnoga kruga kojemu je pripadao, u sredini s pravom percipiranoj vrlo sumnjičavo među njegovim sunarodnicima s Apeninskog poluotoka,⁹ tumačimo Nascimbenijevim osobnim interesima. Mogao je, razumljivo, očekivati da će u takvom prividnom polusvijetu na pragu Levanta izbjegći neugodan susret s inkvizitorima zbog nekih vjerskih lutanja iz mladosti, kada je koketirao s protestantizmom, a uz to se mogao nadati da će ugrabiti malo mira i posvetiti se izučavanju antičkog književnog blaga u većoj mjeri nego što je za to imao prilike u vrevi talijanskih središta. Bilo mu se tim lakše odlučiti da prihvati poziv dubrovačke vlade pročitavši pismo tajnika Republike Giovannija Amaltea, koji ga je uvjeravao da će mu biti "dovoljno s učenicima raditi dva sata ujutro i dva sata popodne", pa će imati napretek vremena za vlastite interese. Međutim, pritom se Nascimbeni teško varao.

³ Zakonom iz 1557. uređeno je stipendiranje darovitih učenika svih staleža, koji su uz državnu potporu studirali pretežno na talijanskim sveučilištima, iako se pozornost poklanjala i izučavanju raznih državi potrebnih obrta (Ivo Perić, "Dva reformna zahvata u školovanju dubrovačke omladine iz 15. i 16. stoljeća," *Pedagoški rad* 5-6 (1967), 219-224). Do pada Republike zasebno su stipendirani i studenti zainteresirani za učeњe orijentalnih jezika i običaja u većim gradovima Osmanskog Čarstva.

⁴ Težište je, dakako, bilo na izobrazbi vlasteoskih sinova: "država je bdjela nad odgojem mlađeži, osobito vlasteoske, jer onaj koji je pozvan vladati, mora biti pripremljen za to" (Zdenka Janeković Römer, *Okvir slobode. Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*. Zagreb – Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999, 191).

⁵ Relja Seferović, "Strani učitelj i domaći povjesničar: Nascimbene Nascimbeni i Serafin Cerva o retorici", *Analji Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 45 (2007), 70, 103-105.

⁶ Rad upravitelja olakšava su dvojica pomoćnih učitelja, o čijim primanjima, statusu i uvjetima izbora u zvanje više R. Seferović, "Nascimbene Nascimbeni", 73-75.

⁷ Osobito se bavio Vergilijevim pjesništvom, napisavši komentare o prvih šest pjevanja *Eneide*, koji su objavljeni postumno u Baselu 1577. (R. Seferović, "Nascimbene Nascimbeni", 71).

⁸ Iako su u početku sklopili formalno ugovor na dvije godine, Nascimbenijev sporazum s dubrovačkim vlastima imao je i klauzulu o dugoročnjem radnom odnosu, uvjetovano pristankom obiju strana, što je naposljetku i ostvareno.

⁹ Izabran za vikara Dubrovačke provincije Reda propovjednika dvadeset godina kasnije, dominikanac Serafino Razzi s čuđenjem je ustanovio da nije mogao pronaći niti jednu knjigu o povijesti Dubrovnika, pa se zato pisana prihvatilo sam (Serafino Razzi, *Povijest Dubrovnika*. Preveli Iva Grgić i Stjepan Krasić, preudio Stjepan Krasić. Dubrovnik: Matica hrvatska – Ogranak Dubrovnik, 2011, 71).

Kakve su bile odlike tadašnjih učenika? Strani autori ostavili su nam podvojena mišljenja o sposobnostima mladih Dubrovčana: poštovaoci dubrovačke sredine pisali su doista da mnogi uživaju u književnom radu, ističući da se "mnogo bave lijepom književnošću i osobito čitaju povijesne knjige, iz kojih mladi crpe onu prokušanu razboritost u vladanju Republikom, do koje stižu tek starci nakon duge i neprekidne prakse."¹⁰ Drugi su se, međutim, čudili nezainteresiranosti mladih za školu, s niskim pragom znanja i slabo razvijenom općom kulturom.¹¹ Nascimbeni sa svoje strane nije ni mogao niti zapravo htio otkloniti nedostatke svoje mlade publike neposrednim pedagoškim radom. Sudeći po njegovim ranijim sklonostima i znanstvenim interesima koje je i najavio novim poslodavcima uoči dolaska u Dubrovnik,¹² nadasve je težio samostalnom istraživanju i učenjačkoj slobodi, tretirajući školsko okružje tek kao neizbjeglan teret. Ipak, položaj javnog učitelja i upravitelja škole, sam po sebi, odisao je prestižem i za njega samoga i za odgovorne koji su ga angažirali i te se povlastice jamačno nije htio odreći. U našoj je sredini državne vlasti kao poslodavca prvenstveno privlačila praktična korist od izučavanja govorničkog umijeća, pa je stoga Nascimbenijev izbor obrade Ciceronova djela *De inventione* bio sretno rješenje: s jedne strane, posve prirodan sa stajališta opće renesansne zajednice i promicanja klasične kulture, a uz to posve sukladan sa specifičnim praktičnim potrebama dubrovačke sredine, uvijek željne dobrih govornika u javnom radu, nadasve u diplomatskoj službi.

Želeći ipak iz formalnih razloga prikriti prave motive i predstaviti svoj rad isključivo u odgojnoj domeni, Nascimbeni nam je u predgovoru izdanja *De inventione* poručio da se prihvatio tumačenja Ciceronova teksta na želju učenika koji su htjeli ovladati retorikom, no nisu dovoljno shvaćali misli prvaka rimskog govorništva, pa je zato morao pojasniti njegove zaključke.¹³ Eto izvrsnog povoda za svršetak nesumnjivo davno za-

¹⁰ Luca de Linda, *Le relationi et descrittioni universali del Mondo*. In Bologna: per Gioseffo Longhi, 1674, 610. Samom Nascimbeniju jamčeno je da će lijepo zarađivati držeći pohvalne govore u raznim prilikama, osobito prilikom posljednjeg ispraćaja gradskih uglednika, ili ulažući u prekomorsklu trgovinu posredstvom otaca svojih učenika.

¹¹ Filip de Diversis prisjetio se da je "u mjesecu lipnju 1433. došao u Dubrovnik da bi poučavao mladomčice znanosti i uljudnom ponašanju, što im je prilično i poprilično nedostajalo i kamo sreće da i danas mnogima ne nedostaje" (Filip de Diversis, *Opis slavnoga grada Dubrovnika*, priredila i prevela Zdenka Janević-Römer, Zagreb: Dom i svijet, 2004, 56), a S. Razzi zapazio je da "istini za volju, govoreći opečitno i za većinu, dubrovačka mladež ne uživa silno u učenju; čim nauči neka osnovna načela otmjenosti, ne bude ga više za nastavak" (S. Razzi, *Povijest Dubrovnika*, 154).

¹² U nedostatku Nascimbenijevih pisama tijekom pregovora s dubrovačkim Senatom, iz odgovora iz zapisnika Giovannija Alalteya razabiremo da se htio baviti klasičnim autorizmima, poglavito Ciceronom.

¹³ [...] superiore anno cum in hac vestra nobilissima, ac praeclarissima urbe M. Tullii Ciceronis de Inventione libros publice profliteret, quos praecipue delegeram adductus scholasticorum studio, qui ex me rhetoramicam cognoscere cupiebat, multaque in illis loca cognitu difficultia animadvertissem, quae alii tum male (ut mihi quidem visum est) intellexerant, vel parum diligenter interpretando explanarant, tum etiam, ut nimis fortasse obscura, consulto praeterierant; ipse experiri volui, numquid maiorem illis, quam alii haec tenus fecerint, lucem, et splendorem afferre possem (Nascimbaeni Nascimbaenii Ferrarensis In M. Tullii Ciceronis De Inventione Libros Commentarius. Venetis, apud Bolognинum Zalterium, 1564, a2).

početog rada:¹⁴ formalno je prije svega težio sebi olakšati nastavu, a ne impresionirati poslodavce učenošću. Isti su ionako bili toliko zadovoljni da su novčanom potporom i omogućili tiskanje ove knjige u Veneciji 1564., ispunjavajući time uobičajenu obvezu prema vrijednome znaluču koji ih je počastio poslovičnom svečanom posvetom.¹⁵

Zbog navedenih okolnosti u kojima je nastalo, djelo nadilazi okvire tipičnih retoričkih udžbenika, karakterističnih za kasnije, barokno vrijeme, jednostavno koncipiranih oko objave izabranog govora antičkog autora vrijednog oponašanja, uz postupna i potanka tumačenja.¹⁶ U bogatoj dubrovačkoj književnoj praksi ovaj pokušaj ostao je usamljen. Istodobni srodnici naporu domaćih državnika i pisaca, pjesnika Dinka Ranjine¹⁷ i "aristokrata duha", filozofa Nikole Vitova Gučetića,¹⁸ ostali su u okvirima općih uputa, ne ulazeći u konkretan rad na nekom izabranom tekstu, možda ne prepoznavajući vrijednost teme koje se prihvatio Nascimbeni, ne uočavajući njenu originalnost i, nadasve, korisnost za dubrovačku sredinu.¹⁹ Tek kroz kasnije utjecaje Nascimbenijeva rada, kroz aktivnosti novih naraštaja učenika²⁰ i praktičnu primjenu znanja sadržanih u njegovim komentarima i citatima drugih autora uz izdanje *De inventione* stječemo jasno svjedočanstvo o kulturnim izvorima iz kojih je tada istjecala zavojita, nemirna rijeka dubrovačke političke misli i pritom ostajala u koritu uskih vlasteoskih interesa, zadržana tradicionalnim pragmatizmom.²¹

¹⁴ Sudeći po njegovim samostalnim komentarima, po brojnim citatima klasičnih autora i po zahtjevnosti i opsegu samoga Ciceronova teksta, lako je zaključiti da je na njemu radio mnogo više od svega četiri godine, koliko je prošlo između njegova dolaska u Dubrovnik i izlaska knjige iz tiska.

¹⁵ Zbog zatrpanosti mnoštvom ljudi od pera koji su posvećivali Senatu svoja djela radi stjecanja neophodne potpore za izdavanje, krajem Republike uvedena je čak zabrana prihvatanja posveta. S time se suočio i nekog povjesničar Jacopo Coletti, kada je na sjednici Senata 26. studenog 1791. odbijen prijedlog da se prihvati posveta njegove povijesti dubrovačke Crkve, s odgovarajućim darom (*Acta Consilii Rogatorum*, serija 3, sv. 198, f. 204r, Državni arhiv u Dubrovniku).

¹⁶ Usporedba između Nascimbenijeva rada i klasičnog udžbenika retorike koji je početkom 18. stoljeća studentima napisao isusovac Martin Du Cygne pokazuje u pravoj mjeri koliko je renesansno izdanje bilo politički uvjetovano i time utjecajnije u svojoj sredini od kasnjeg napora baroknog učitelja, ma koliko da je uživao veći auditorij. Cjelovitiju usporedbu dvaju različitim pristupa može se naći u R. Seferović, "Nascimbeni Nascimbeni", 88-101.

¹⁷ Ranjinin napor u tom pravcu razmatramo kroz predgovor djela *Pjesni razlike*, tiskanog u Firenci 1563., kojemu su u suvremenoj znanosti priznate zasluge i vrijednost osobito zbog "uvođenja stanovitih misaonih struktura u jezični medij hrvatskog narodnog jezika" (Zlatko Posavac, *Estetika u Hrvata. Istraživanja i studije*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1986, 91).

¹⁸ Ljerka Schiffler, "Umijeće retorike u starijoj hrvatskoj filozofskoj baštini." *Rad HAZU* 510 (2011), 124.

¹⁹ Drugo je moguće tumačenje da nisu dovoljno poznavali golemu literaturu potrebnu za tako zahtjevan zadatak, ali barem u Gučetićevu slučaju neznanje nije pravi argument. Pregled autora čija je djela poznavao daje Lj. Schiffler, "Umijeće retorike", 105, uz opravдан zaključak da "poznavanje velike literature autora, prijevoda i komentatora nije bilo samo odraz njegova velikog knjižkog entuzijazma i eruditnosti, nego i ponesenost pansompskim idealom njegova vremena".

²⁰ Nezaobilazno je ime Ivana Lukarevića, predavača retorike na *Collegium Romanum* i autora udžbenika *Eloquentia sive de inventione* (noviji osvrt na njegov rad nude Lj. Schiffler, "Umijeće retorike", 116).

²¹ Uz analizu djela Nikole Vitova Gučetića, Nascimbenijeva učenika, zabilježeno je da je "retorička kulturna, govorništvo kao najviše umijeće mudrosti od najranijih vremena onaj uvijek živi ideal novog elana gradianske gorljivosti, izvor i uzor posebice Dubrovačke Republike", pri čemu se ističe ovisnost o "antičkoj i kasnijoj tradiciji, o Aristotelu, a onda naročito rimskim piscima i političarima, prije svega Ciceronu, klasiku govorništva, a zatim Kvintilijanu i Demostenu" (Lj. Schiffler, "Umijeće retorike", 104).

Korak dalje u tom pravcu dovodi do čitanja ovog izdanja Ciceronova teksta kao svojevrsnog političkog udžbenika,²² s jasno naznačenim i brojnim primjerima bogato ilustriranim pravilima za uspješno svladavanje govorničkog umijeća, najjačeg oružja dubrovačke vanjske politike, ali i znaka prestiža na raspravama unutar gradskih zidina. Dok o sudarima različitih struja na burnim sjednicama državnih vijeća možemo suditi samo po škrtom sadržaju usvojenih zaključaka,²³ jer šutnja izvora krije govorničke istupe zainteresiranih strana, kultura javne riječi posvjedočena je raspravom između dominikanaca i franjevaca oko tumačenja papine poslanice o oprostu, vođenom 1550. godine pod budnim okom vlasti u dvorani Malog vijeća,²⁴ kao i istupima brojnih propovjednika u dobro posjećenim gradskim crkvama, osobito katedrali.²⁵ Svima je praktični oslonac u retoričkom umijeću bio nezamjenjiv, a teorijski poticaj poput ovoga dobrodošao.

Nascimbenijevi čitanje Cicerona

Među klasičnim i suvremenim teoretičarima vlada suglasje o predmetu kojim se bavi *inventio*, jedan od pet dijelova retorike: otkriće tema za uvjeravanje u bilo kojem

²² Ciceronov golemi doprinos kulturi političke misli samostalnim radom kao i prenošenjem grčkih klasika, osobito Aristotela, nezaobilazna je tema istraživačima povijesti ideja, koji izučavaju njegove utjecaje na autore od Boetija do mislilaca 12. stoljeća kao što su Thierry iz Chartresa, Vilim iz Champeuxa i Petar Helias (Stephen F. Brown – Juan Carlos Flores, *Historical Dictionary of Medieval Philosophy and Theology*. Lanham, Maryland etc.: The Scarecrow Press, 2007, 58, 213, 273, 299). Primjerice, na konkretnom Ciceronovom doprinos pojmu "građansko društvo" upozorava Manfred Riedel, "Društvo, građansko" u: *Građansko društvo i država: povijest razlike i nove rasprave*. Izbor tekstova Zoran Pokrovac. Zagreb: Naprijed, 1991, 42, s nagnaskom na skovanji termin *societas civilis* i *communitas civilis*. U sredini obilježenoj prvenstveno pragmatičnim ciljevima, poput Dubrovačke Republike, logično je da su i naoko posve teoretske rasprave o govornicom umijeću dobivale novi smisao, novo čitanje prilagođeno trajnim potrebama.

²³ Približno iz ovoga vremena, od konca 15. do druge polovice 16. stoljeća, potječe odluke kojima se regulira status crkvenih ustanova na teritoriju Republike (s formiranjem zasebnih kongregacija Benediktinskog, Dominikanskog i Franjevačkog reda), produbljuju se unutrašnji zapleti među suprotstavljenim političkim strujama koji kulminiraju ubojstvom državnika Frana Gundulića i određuju se trajni pravac vanjske politike Republike poslije odmjeravanja snaga između zapadnih sila i Osmanskog Carstva. Sažeti pregled tih zbivanja iznosi Relja Seferović, "Bijeli ovratnici na tamnoj halji: položaj klera u Držićevu Dubrovniku" (izlaganje održano na međunarodnoj konferenciji posvećenoj 500. obljetnici rođenja Marina Držića, *Marin Držić i njegovo doba*, Dubrovnik i Siena 2.-7. rujna 2008).

²⁴ Seraphinus Maria Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. I, uredio Stjepan Krasić. Zagreb: JAZU, 1975, 233-234. Također S. M. Cerva, *Sacra metropolis Ragusina*, sv. IV: 385-386. Ovaj dio Crjivojeva teksta iz djela *Sacra metropolis* našao se među stranicama koje su uklonjene iz izvornika i cenzurirane odlukom Senata, a nedavno je pronađen u Državnom arhivu u Dubrovniku u fondu *Miscellanea rezidencijalnog poglavarstva*. O tome više Relja Seferović, "Prolegomena za novu historiografiju Dubrovačke Republike", u: Seraphinus Maria Cerva, *Prolegomena in Sacram metropolim Ragusinam. Editio princeps*. Uredio Relja Seferović. Zagreb – Dubrovnik: Zavod za povjesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2008, 66-67.

²⁵ Svega nekoliko godina poslije Nascimbenijeva odlaska iz Dubrovnika, augustinac Cristoforo Amaroni kao propovjednik 1573. zatražio je državnu intervenciju radi smirivanja dijela buntovnih domaćih klerika (S. Krasić – S. Razzi, *Povijest dubrovačke metropoli i dubrovačkih nadbiskupa (X.-XVI. Stoljeća)*. Dubrovnik: Biskupski ordinariat – Split: Crkva u svijetu, 1999, 147).

zadanom retoričkom problemu.²⁶ Posvećena obrani i očuvanju svoje *libertas* kao pravoga načela u vanjskom i unutrašnjem političkom životu, Republika je posredstvom diplomatskih izaslanika uvijek tražila odgovarajući način da prenese svoju poruku, pa *inventio* postaje pravim osloncem neposredne političke vještine. Nije li sadržaj poruke, vezan uz zaštitu posebnoga statusa i očuvanje povlastica Republike, uvijek ostao isti, a sama se poruka pred moćnim sugovornicima različite provenijencije iznosiла uvijek na različit način?

Nascimbeni kao stranac i kao djelatnik u službi vlasti nije mogao samostalno utjecati na političku klimu ove države;²⁷ sudsina Dubrovnika za njega je ionako predstavljala sporedno pitanje. Osim neposrednim školskim radom i predavanjima, jedini konkretni pokušaj s njegove strane da se uklopi u ovdašnju zajednicu bilo je neispunjeno obećanje Senatu da će napisati povijest Grada i dostoјno uzveličati njegovo stanovništvo, brinući, naravno, najviše o vlasteoskom staležu. Iako to možemo promatrati kao puki kurtoazni gest, možda onemogućen i zbog njegova naglog odlaska iz Dubrovnika,²⁸ ipak znamo da je ista tema privlačila mnoge stručnjake na njegovu mjestu, osobito Talijane.²⁹ Pored prirodnog očekivanja osobne koristi, ovaj interes slijedi stručno tradicionalne humanističke misli koja nije pravila razliku između govorništva i historiografije.³⁰ Naznake tog interesa prisutne su i u izdanju *De inventione*. Nascimbeni je dosljedno dao prednost teorijskim razmatranjima, navodeći da je Aristotel pokazao u *Poetici* što razlikuje povjesničara i pjesnika (povjesničar prikazuje ono što se zabilježilo, a pjesnik i ono što se moglo zbiti),³¹ ali ponudio je i praktično znanje, obilježeno nepo-

²⁶ Malcolm Heath, "On invention" u: *Handbook of Classical Rhetoric in the Hellenistic Period 330 B. C. – A. D. 400*. Ed. by Stanley E. Porter. Boston – Leiden: Brill, 2001, 89. Sažeti pregled Ciceronove rasprave, nastale još u njegovoj mlađalačkoj dobi, iznosi George A. Kennedy ("Historical survey of rhetoric", *Handbook of Classical Rhetoric in the Hellenistic Period 330 B. C. – A. D. 400*. Ed. by Stanley E. Porter. Boston – Leiden: Brill, 2001, 25), uz privlačnu ocjenu da je "zbog pregleda teme, iznesenog sustavnije nego u drugim Ciceronovim tekstovima i sažjetije nego kod Kvintilijana, *De inventione* postala temeljni retorički tekst u srednjem vijeku, popularnija i od *Rhetorica ad Herennium*". Time se ujedno opravdava brojnost rukopisa i komentatora od Marija Viktorina nadalje, čijom se dobro utabanom stazom zaputio i Nascimbeni.

²⁷ Zaštićeni svojim crkvenim statusom, prelati su smjeli iznositi kritička stajališta o Republici, no državne su vlasti znale i njih izložiti svakovrsnim pritiscima.

²⁸ Uvučen u aferu zbog nerazborita postupka svog rođaka, također talijanskog došljaka, koji je otvorenim prkosom izazvao Senat te je kažnjen progonstvom, sam učenjak uskoro se mudro povukao iz Dubrovnika (R. Seferović, "Nascimbene Nascimbeni i Serafin Cerva", 106–109).

²⁹ Nascimbenijev naslijednik Francesco Serdonati bavio se poviješću, crpeći iz nje građu za pohvalne govorre koje je držao u čast uglednika poput dubrovačkog nadbiskupa Vincenza Portica, a 1572. tiskao je u Veneciji djelo *De' fatti d' arme de' Romani*, kompilirajući radove Salustija i Livija (Relja Seferović, "O retoričkoj kulturi u Dubrovniku Petrićeva vremena." *Filozofska istraživanja* 119 (2010), 442).

³⁰ I ovdje se dobro prisjetiti uvodnih razmišljanja koja u svojem izdanju Tuberonova djela *Commentarii de temporibus suis* iznosi prevoditelj i priredivač Vladimir Rezar ("Latinitet Ludovika Crijevića Tuberona", u: Ludovik Crijević Tuberon, *Komentari o mojoem vremenu*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001, VII–VIII). Upravo je zaslugom F. Serdonatija objavljen dio ovog važnog teksta čuvenog opata benediktinske opatije Sv. Jakova (detalj uz R. Seferović, "O retoričkoj kulturi u Dubrovniku Petrićeva vremena", 442).

³¹ "Povjesnik se naime i pjesnik ne razlikuju tim, što govore u mjerilima ili bez mjerila, [...] nego je to razlika, što jedan govorio ono što se dogodilo, a drugi ono što se može dogoditi. Zato je mudrije i vrednije pjesništvo od povijesti, jer pjesništvo govori više općeno, a povijest pojedinačno" (*Poetika*, 1451b 1–5).

srednjim iskustvom, dragocjeno njegovim suvremenicima, kao i današnjim istraživačima. To je jedna mala škola mentaliteta, razborito prešutjevši narav ovdašnjih ljudi među kojima se zatekao pripremajući svoje izdanje: "Nijemci su pijanice, ali dosjetljivi u obrtničkom, umjetničkom radu i u slobodnim vještinama; Grci su lukavi, ali učeni; Afrikanci dvolični, ali tjelesno izdržljivi; Španjolci podmukli, ali hrabri; Francuzi lakomisleni, ali iskreni; Talijani skloni strančarenju, ali razboriti".³² Slično je razmatrao razlike među pripadnicima različitih vjerskih skupina: "Rimljanim se jedno, a barbarsima drugo čini da je pravedno i časno. Jedan je način života i mišljenje među kršćanima, drugi među Židovima, a treći među Turcima i Saracenima".³³

Ne želeći pritom ulaziti u dodatne potankosti, čime bi jamačno izgubio osnovnu nit izlaganja posvećena retorici, savjetovao je zainteresiranima za stajališta klasičnih filozofa o pitanjima vjere i pobožnosti da prouče djela Marsilija Ficina.³⁴ Zastao je samo kod osobitosti kršćanstva, koje dopušta obranu (u skladu s prirodnim pravom), ali ne i osvetu.³⁵ Misao je dopunjena kasnije iznošenjem vječnih istina: "Kršćaninu ne dolikuje uzdati se u ono što je trenutno i nepostojano [...] pohvalno je što sveci, ne tražeći ništa osim Krista, nisu polagali nade u stvari koje će jednom propasti".³⁶ Bilo bi oviše slobodno povezati navedena razmišljanja s unutarnjim sukobima koji su tada obilježavali dubrovačko društvo, no ostaje činjenica da su zainteresirani krugovi mogli ovaj zaključak da je "čovjeku po prirodi usađeno da se drži svojih obećanja te da izvrši ono što je obećao, kao da mu je Bog bio svjedok",³⁷ u okvirima dubrovačke diplomacije poštivanje obveznih obaveza nije uvijek bila vrlina.

Ovim se diskursom uklopljenim u drugi dio Ciceronova teksta, razmatrajući razna čuvstva i profinjene psihološke postupke koje dobar govornik mora poznavati, Nascimbeni približio jednome od svojih uzora, Krećaninu Jurju Trapezuntskom. Hvaljen kao učenjak i humanist koji je "još 1459. pred duždeve noge položio latinski prijevod Platonove knjige o zakonima i bio namješten kao učitelj retorike sa 150 dukata godišnje

³² Germani ebri, sed in machinis fabrilibusque necnon in liberalibus artibus ingeniosi; Graeci dolosi, sed docti; Afri bilingues, sed laboris patientes. Hispani vafri, sed animosi. Leves Galli, sed sinceri. Itali factiosi, sed prudenter consilioque praediti (De *Inventione Libros Commentarius*, 27a).

³³ Aliud enim Romanis, aliud barbaris iustum honestumque videtur. Alius inter Christianos, alius inter Hibernos, alius inter Turcas et Saracenos vivendi mos et opinio viget (De *Inventione Libros Commentarius*, 35b).

³⁴ Sed qui de religione ac pietate plura scire desiderat, adeat Marsilium Ficinum, qui in argomento in *Platonis dialogum cui titulus est Euthyphro*, vel de sanctitate, de illa copiose ex sententia Platonis disputat. Pronis dialogum cui titulus est Euthyphro, vel de sanctitate, de illa copiose ex sententia Platonis disputat. Pronis dialogum cui titulus est Euthyphro, vel de sanctitate, de illa copiose ex sententia Platonis disputat. Proslavljeni renesansni tumač Platonovih djela, Marsilije nije u većoj mjeri privukao pažnju Aristotelu odnala Nascimbeniju.

³⁵ Id a Christiana pietate alienum est, quae defensionem quidem concedit, quae est de iure naturae, ultionem vero non permittit (De *Inventione Libros Commentarius*, 94b).

³⁶ Non decet Christianum spem ponere in iis quae fluxa ac momentanea sunt, consilium est, at si ita proferas. Sancti olim, qui nihil praeter Christum expetebant, in iis rebus quae aliquando pereunt, nihil spei habuerunt, laudatio est (De *Inventione Libros Commentarius*, 110b).

³⁷ [...] est enim hoc natura insitum, ut homo promissis maneat, et quod affirmitive, quasi deo teste, promisebit, id etiam benigne praestet (De *Inventione Libros Commentarius*, 94b).

nje plaće, posvetivši Signoriji svoju retoriku”,³⁸ da bi kasnije boravio u Rimu i Napulju, u službi aragonskog kralja, Trapezuntski je uživao veliki ugled kod Nascimbenija, koji ga je smatrao “vrlo oštrom unim”.³⁹ Njegove potanke usporedbe Grka i Latina, s težištem na sličnostima u jeziku i u izboru književnih vrsta,⁴⁰ uvrštene su u raspravu o govorništvu u pet knjiga, koja se pak našla na prvom mjestu u zbirci rasprava o retorici objavljenih u radionici mletačkog tiskara Alda Manuzija 1523. godine. Iznosimo je kao Nascimbenijevo priručno pomagalo: s obzirom na svoju sjevernotalijansku provenijenciju, poznavao je i cijenio odgovarajuća izdanja, pa je i svojeg suvremenika Paola Manuzija pohvalio kao “veleučenog čovjeka, vrlo istančanog u svakoj retoričkoj vrsti”.⁴¹ Iako tu obuhvaćene rasprave⁴² formalno nisu slične Nascimbenijevim obrascima, jer se ne radi o kritičkom izdavanju tekstova, slična nam djela pomažu ocijeniti širinu njegovih književnih ukusa.

Nepravedno bi bilo uz ime Jurja Trapezuntskog prešutjeti brojne kasnoantičke retore i gramatičare čijim se autoritetom služio Nascimbeni raščlanjujući Ciceronov rad i ulazeći dublje u retoričko carstvo: Kvintilijana, Fortunacijana, Servija, Boetija, Hermagoru, Hermogenu i osobito Marija Viktorina, smatranog za najiscrpnijeg komentatora rasprave *De inventione*.⁴³ Svakom od njih naš je priređivač pronašao odgovarajuće mjesto, žečeći dokazati vlastito znanje, ma koliko da ga je ograničeni format spriječio da do kraja razvije kritičko mišljenje i dovrši započeti poredbeni postupak. Primjerice, dok je Servije citiran više kao gramatičar nego kao komentator Vergilija,⁴⁴ poslužio mu je i za polemiku zbog historiografije, uz Nascimbenijevu tvrdnju da “povijest sadrži istinite stvari i, što god rekao gramatičar Servije, daleke od našeg sjećanja”.⁴⁵ S druge

³⁸ J. Burckhardt, *Kultura renesanse u Italiji*, 59, 200.

³⁹ Tako ipak nije mislio Jacopo Taurello iz Fana, koji je u pismu Tomi Diplovatatuju u Carigrad 24. travnja 1523. naglasio da se čudi njegovim greškama i činjenici da nema popravaka, “iako je živio svega 80 godina ranije”. Pismo je u predgovoru zbirke retoričkih rasprava objavljene 1523. u tiskari Alda Manuzija u Veneciji, bez numeracije stranica, a njime se kritizira raniji rad Trapezuntskog. Navedeno zapažanje u skladu je s izdavačkom praksom kod pedantnog Alda Manuzija, koji je upošljavao desetine lektora da bi izdajala bez greške (Pierre Chaunu, *Vrijeme reformi. Religijska historija i civilizacijski sistem. Kriza kršćanstva. Rascjep (1250-1550)*). Zagreb: Antibarbarus, 2002, 224-225).

⁴⁰ Georgii Trapezuntii viri doctissimi rhetororum liber quintus, 61a-63a.

⁴¹ [...] vir doctissimus ac in omni dicendi genere politissimus (*De Inventione Libros Commentarius*, 55a), spominjući na istom mjestu knjigu koju je ovaj napisao o rimskim zakonima (*de legibus Romanorum compositum*).

⁴² Uz nezaobilaznog Aristotela, tu su i rasprave Hermogena, Priscijana, Hirija Fortunacijana, Publija Rutijala Lupa, Elija Festa Aftonija, Akvile Rimiljanina, sve na latinskom jeziku.

⁴³ Stvarajući čvrše temelje za još nejaki Benediktinski red, Kasiodor je u 6. stoljeću preporučivao svojim redovnicima da čitaju Marijev komentar, kao i sam tekst *De inventione*, uz rasprave Kvintilijana i Fortunacijana (*Marii Victorini Explanationes in Ciceronis Rhetoricam*. Cura et studio Antonella Ippolito. Turnhout: Brepols Publishers, 2006, XII).

⁴⁴ Gramatičar iz 4. stoljeća, Servije Honorat je s te strane mogao biti blizak Nascimbeniju, budući da je humanist iz Ferrare i sam objavljivao komentare na *Eneidu*.

⁴⁵ Historia res verae continet et, quidquid Servius grammaticus dixerit, a nostra memoria remotas (*De Inventione Libros Commentarius*, 21b).

strane, za imenima Kvintilijana, Hermagore,⁴⁶ Hermogena⁴⁷ i Fortunacijana⁴⁸ posegao je već na početku, baveći se četirima vrstama ishodišta govorničkog umijeća (*quatuor genera constitutionum*),⁴⁹ dok se kasnije našlo mjesta za Platona, Pitagor i Eratostena, a poznavao je i Boetijeve komentare o Ciceronovoj raspravi *Topica*. Napokon, od svojih suvremenika spomenuo je Rudolfa Agricolu, Erazmova preteču i zemljaka, također komentatora Ciceronovih djela i poznata po raspravi *De inventione dialectica*, a pohvalio je rad Bartolomea Cavalcantija, čije ga je djelo *La retorica* objavljeno 1555. ponukalo na zaključak da je tekst “doduše pisani talijanskim jezikom, ali vrlo učeno i fino”.⁵⁰

Dakako, središnje mjesto među svim znalcima pripalo je Aristotelu, kojega je i sam Ciceron uvrstio u vlastite uzore.⁵¹ Uz nezaobilaznu *Retoriku*, Nascimbeni je citirao i *Nikomahovu etiku*, *Poetiku* i *Politiku*. Filozof je, po mišljenju našeg autora, bio jedinstven “po izvrsnom sudu” i po učenosti i Nascimbeni se pitao može li se itko usporediti s njim. Međutim, Aristotel nipošto nije predstavljen kao apsolutni, neporecivi autoritet, pa je uza sve pohvale dometnuta i misao “koliko se on sam odlikovao većom mudrošću i duhom [*ingenio*], toliko se trebaju ludima [*insipientiores*] smatrati oni koji se više pouzdaju u Aristotelov ugled nego u zdravi razum”. Nascimbeni se poklonio i Ciceronovu geniju, nazivajući ga najvećim umjetnikom latinskoga jezika, ističući za sebe da je “navikao braniti i najupornije zastupati Ciceronov sud”, ali ni on nije bio

⁴⁶ Kako navodi Lj. Schiffler, “Umijeće retorike”, 105, Hermagoru je izučavao i Nikola Vitov Gučetić.

⁴⁷ Autor jednog od standardnih udžbenika u govorničkom obrazovanju, *O idejama stila*, Hermogen pošuduje od pjesništva želeti dokazati da je i prozi neophodan ritam (novije rasprave o njegovu radu nude Wilhelm Wueßner, “Arrangement”, u: *Handbook of Classical Rhetoric in the Hellenistic Period* 330 B. C. – A. D. 400. Ed. by Stanley E. Porter. Boston – Leiden: Brill, 2001, 73, kao i Vessela Valiavitcharska, “Byzantine Oratorical Rhytm and the Classical Heritage”, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 59 (2009), 215). Posežući za stihovanim blagom iz riznice Vergilija, na prvom mjestu, ali i grčkih klasičnih Sofokla, Euripiida i Aristofana, Nascimbeni slijedi isti pristup, proširujući ga s formne na sadržaj, pa dalje raspravlja o dramskim vrstama po Aristotelu: *Quod si poesis imitatio est, uti Aristotelis in poetica sentire videtur, tragoe diaque humanas actiones atque illas quidem illustriores, comoedia vero humiliores immitetur, tragoeadia et comoedia res verisimiles contineat necesse est et ex rebus inter se verisimiliter cohaerentibus constet, oportet (Nascimbaeni Nascimbaenii, 20b)*. Dalje tvrdi da su ovakve tragedije Sofokla i Euripiida, komedije Menandra i Terencija, dok Aristofanove komedije, s raznim životnjama i biljem, nisu istinite ni slične istini. Ističe da zato Ciceron pravilno definira fabulu, pri čemu ne spominje ni komediju ni tragediju, nego ilustrira predmet prikladnim primjerom (*sed exemplum rei apositum subiecit*).

⁴⁸ Retor iz 4. stoljeća i “noviji učitelj”, *doctor novellus*, Fortunacijan je značajan i zbog određenja vrste govoru po vanjskim značajkama, odnosno “veličini, kakvoći i dužini trajanja”, kako navodi Ernst Robert Curtius, *Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje*. Zagreb: Matica hrvatska, 1971, 456, 459.

⁴⁹ Redom *genus coniecturale, definitivum, generale, translativum*: vrsta koja se temelji na pretpostavljanju ili zaključivanju, vrsta koja razjašnjuje ili tumači, općenita vrsta i vrsta vezana uz prenošenje (metafore i tropi). Nascimbeni je upozorio na veliki sukob među retoričarima pri određivanju posljednje vrste (*De Inventione Libros Commentarius*, 10b).

⁵⁰ *De Inventione Libros Commentarius*, 16b.

⁵¹ Za Cicerona Stagiranin predstavlja “zlatnu rijeku rječitosti”, *aureum flumen orationis* (Lj. Schiffler, “Umijeće retorike”, 115. Citat je preuzet iz *Academica II*, 119 (odnosno *Lucullus*, cap. XXXVIII) i cijelovito glasi: *veniet flumen orationis aureum fundens Aristoteles*).

oslobođen od prava na grešku.⁵² Napokon, uz samu raspravu *De inventione* opravданo je naglasio da se ovdje ipak radi o mladenačkom djelu prvaka rimske govorničke pozornice, mjestimice nedotjeranom i nedorečenom, čime je prešutno uzveličao vlastitu ulogu retora-tumača i komparatista klasične književnosti.

Međutim, baš na ovom polju Nascimbeni je zastao, ne odvaživši se na odlučniji interpretativni iskorak kojim bi prodro dublje u izabrano područje istraživanja govorničkog umijeća. Svi autoriteti poslužili su mu samo da razjasni *inventio* kao dio retorike, pritom ne postavljajući pitanje čemu sama *inventio*, u kakovom je odnosu prema ostalim elementima retorike, zaslužuje li prednost pred njima. Uskratio nam je odgovor na mišljenja koja su zastupali pojedini komentatori čija je djela poznavao. Taj nedostatak, metodološke prirode, uočavamo čitajući druga djela, u kojima je, primjerice, zabilježeno shvaćanje da najveća vrijednost govora nije *inventio*, iznalaženje, već *elocutio*, izražavanje, stil. Juraj Trapezuntski tvrdio je da su je drugi pisci nepravedno odbacili, dok je sam odbacivao *inventio*.⁵³ Obrađujući iscrpno to pitanje, bavio se kovanicama, *inventa verba*, što je zanimalo i Nascimbenija, iako nije prekoračivao klasične okvire. Ovo mišljenje o vrijednosti *elocutio* također nalazi svoje mjesto u osobito stima dubrovačke sredine, s neprekidnom potrebom za promišljenom diplomacijom i pažljivim izborom odgovarajućih izraza da se prenesu tako srodne, gotovo nepromjenjive misli i poruke o kojima su izravno ovisili krhka sloboda i blagostanje Republike. Budući da se Dubrovnik prirodno razvijao kroz višejezičnu sredinu, čiju su kulturu obilježili latinski, talijanski i slovinski, primjena odgovarajućih pravila u različitim okolnostima značila je diplomatski uspjeh ili poraz.

Praktične diplomatske vrline

Koliko je knjižko znanje dopunjeno neposrednim životnim iskustvom imalo značaja na renesansnoj društvenoj i političkoj pozornici, svjedoče nam karijere nekolici ne izabranih dubrovačkih ljudi "od pera i od toge". Dinko Ranjina i Nikola Vitov Gučetić po sedam su puta vršili čast dubrovačkog kneza uz niz drugih visokih dužnosti u upravnem aparatu Republike.⁵⁴ Unatoč osobnoj sklonosti teorijskim disciplinama poput teologije i retorike, za Gučetića je praktično ostalo ispred teorijskog. Budući da govorništvo pridaje osobito značenje i ulogu u državnom životu, pri čemu se poziva i na vlastito sudačko iskustvo, neupitna je njegova veza s prethodnim teoretičarima go-

vorništva. U raspravi njegova učitelja Nascimbenija o *De inventione* upravo je sudski govor najviše zastupljen kao vrsta, a činjenica da u drugim radovima Gučetić nastoji "sustavno i realno proučavati državne oblike kroz povijest" povezuje ga s promišljajnjima o vezi retorike s politikom. Osim toga, poveznice su s njegovom svakodnevnom praksom kad ističe pamćenje (*memoria*) kao najznačajnije govorničko umijeće, odnosno doživljava *inventio* kao pronalaženje istinitih stvari. Pa ipak, nije se otrgnuo iz zagrljaja teorijskog, njegovi pogledi o državnom uređenju ne leže toliko na osobnom državničkom iskustvu, koliko na gledištima Aristotela i srednjovjekovnog tomizma; tomu posvećuje više pozornosti, nego ekonomskoj analizi stvarnosti vlastita vremena.

Koliko se pak može reći o Gučetićevim govorničkim istupima? Njegovo angažiranje ugovorništvo ostalo je omedeno dvjema skupinama. S jedne strane politička i sudaska praksa, koja uglavnom nije prekoračila prag Kneževa dvora i zato joj nema cijelovite potvrde u redovito lapidarnim zapisima pisara sa sjednica dubrovačkih vijeća, a s druge strane propovijedi održane u katedrali kad je javno pozivao Židove da se određenu svoje vjere i obrate na kršćanstvo.⁵⁵ Sve ostalo iznio je tek u brojnim spisima trajnom izvoru nadahnuća za naraštaje istraživača povijesti filozofije i srodnih disciplina. Njegov najpoznatiji teorijski doprinos na polju govorništva je komentar prve knjige Aristotelove *Retorike*, objavljen 1600.⁵⁶ Pa ipak, Gučetić umjesto retorike ističe matematiku kao vrlo bitnu u odgoju djeteta. U raspravi o upravljanju obitelji piše:

"oni kojima je sposobnost domišljanja veća od umne snage, pogodniji su za matematička znanja. U toj naime znanosti ne dolazi se do zaključaka dok nisu u osjetilima pokazane te prepostavke. Ovi, međutim, nisu pogodni za božansku znanost, jer se u njih raspravlja o bitnostima koje nadilaze tjelesnu veličinu, a oni koji nisu tako oštroumni i koji izvan osjetilnog zapažanja za ništa drugo nisu sposobni, podobni su za učenje retorike, poetike i zakona."⁵⁷

Prikazavši dvojstvo između apstraktnih i egzaktnih znanosti, Gučetić je i jedne i druge uklopio u svoj idealni obrazovni krug. Ovaj mislilac i polihistor izlaže tako poglede koje možemo shvatiti kao još jednu potvrdu načela precizirana s Nascimbenijeve strane. Kako drukčije objasniti kada u drugom dijelu tumačenja uz *De inventione* poseže za moralnim vrednotama, naravno, ovijajući ih isključivo u kršćansko ruho? Ista misao provlači se i kroz pokušaj da neke opće etičke vrednote, za koje se zalaže Ciceron, objasni samo kršćanskim stajalištima: tvrdi da kršćaninu ne priliči da nadu zasniva samo na onome što je prolazno i trenutno. Trajnost je nesumnjivo vrlina, pa i odlika vrsna strateškog planiranja, osobine koja je u to vrijeme još uvijek krasila vlastodršce Dubrovačke Republike u cjelinu. Međutim, neki su pojedinci uspjeli darovitošću na-

⁵² *Hac a meo consilio dicta esse velim non ut sumnum latini sermonis opificem sugillare audeam, cuius causam aequo animo suscipere et acerrime tueri consuevi; verum ut alius me longe doctoribus materiam cogitandi et scribendi praebeam, si quid quam reperiri unquam possit, quo tantus alioqui vir ab huiusmodi errore (modo sit error) vindicari possit* (*De Inventione Libros Commentarius*, 45a). Usportedit takoder R. Seferović, "O retoričkoj kulturi u Dubrovniku Petrićeva vremena", 454.

⁵³ *Georgii Trapezuntii viri doctissimi rhetororum liber quintus*, 59b.

⁵⁴ Marinko Šišak, "Nikola Gučetić i njegova teorija države", u: Nikola Vitov Gučetić, *O ustroju država*. Zagreb: Golden Marketing i Narodne novine, 2000, 13-14; Pavao Pavličić, "Ranjina, Dinko", u: *Leksikon hrvatskih pisaca*. Uredili Dunja Fališevac, Krešimir Nemec i Darko Novaković. Zagreb: Školska knjiga, 2000, 609.

⁵⁵ Bernard Stulli, *Židovi u Dubrovniku. (Jews in Dubrovnik)*. Zagreb: Jevrejska općina Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske i Kulturno društvo "Dr Miroslav Šalom Freiburger", 1989, 27; Maren Frejdenberg, *Jewish life in the Balkans (15th to 17th centuries)*, Tel-Aviv: copyright by Maren Frejdenberg, 1999, 207.

⁵⁶ M. Šišak, "Nikola Gučetić i njegova teorija države", 17.

⁵⁷ Nikola Gučetić, *Upravljanje obitelji*. Prevela Maja Zaninović, priredio Marinko Šišak. Zagreb: Hrvatski studiji, 1998, 249.

dići krute okvire prosječnosti i osobnim primjerom barem nakratko oživjeti ideale za koje se, pod Ciceronovom obrazinom, zalagao Nascimbeni.

Ograničavajući svoja postignuća na razmjerno uski teorijski okvir, Nikola Vitov Gučetić nije ni u svom Dubrovniku doživio slavu koju je u međunarodnim razmjerima dosegao njegov suvremenik Frano Gundulić, diplomat čija briljantna karijera upravo svjedoči o dosezima koje je teorijska retorika mogla stići u suradnji s praktičnim vladanjem. Može se reći da je u svojim istupima praktično dočarao tri vrline tako važne za dobrog govornika i njegov uspješan nastup: hrabrost, mudrost i prijaznost.⁵⁸ Nekе od najljepših stranica dubrovačkog diplomatskog umijeća ispisane su u misijama Frana Gundulića i drugih na Papinskom dvoru, kad je trebalo pobijati optužbe dubrovačkih nadbiskupa pred Sv. Stolicom. Dominikanac Klement Ranjina je 1538. u Rimu pred papom Pavlom III. branio interes Dubrovačke Republike i postigao da se izuze me od novčanog davanja za rat protiv Osmanlija,⁵⁹ a kanonik i arhiđakon Marko Ranjina, kojemu je Francesco Serdonati zahvaljivao na suradnji pri izdanju rasprave *De fatti d'arme de' Romani*, morao se također pred Pavlom III. braniti pred optužbama nadbiskupa Portica 1577., kojemu se navodno zamjerio prevelikom revnošću prema Crkvi.⁶⁰ Ipak, baš Gundulićev istup nameće se kao obrazac zbog tolike podudarnosti sa teorijskom podukom koju je u Ciceronovu duhu zagovarao Nascimbeni.

Gundulićeva karijera predmet je zanimanja i klasičnih i suvremenih povjesničara Dubrovačke Republike. Budući da se po porijeklu i imovnom statusu nije izdvajao među vlastelom, postaje jasno da je tek govornički dar oplemenjen odgovarajućim izobrazbom omogućio ovom diplomatu kreiranje nezaobilazne uloge na dubrovačkoj političkoj pozornici druge polovice 16. stoljeća. Zatočnik ideje o političkoj neutralnosti, dominantne u cijeloj epohi dubrovačke samostalnosti i stoga neoriginalne, intrigira vještinom kojom ju je obranio. Klasični obrazac je govor održan 29. ožujka 1583. pred papom Grgurom XIII. u povodu objedâ nadbiskupa Girolama Matteuccijom da Dubrovčani ne ispunjavaju obaveze prema Rimskoj crkvi i da su loši katolici.⁶¹ Iako su kasniji domaći analitičari osporili vrijednost njegove obrane, tvrdeći da je papa na kraju spora postupio blagonaklono i odbacio optužbe samo zbog viših interesa i dugotrajnih dobrih odnosa s Republikom pod zaštitom Sv. Vlaha, ipak osmišljeno i sastavljeno tog govora ne bude sumnju da je riječ o pravom majstorstvu. Veliki primjer sudskog govora, napisan kao po Nascimbenijevoj uputi iz rasprave *De inventione*.

Jasno, cjelovito i nepretenciozno izlaganje, pobijajući protivnička nastojanja točku po točku, težeći zadobivanju naklonosti kod slušateljstva, plijeneći poznavanjem građe, po pravilu "drži se predmeta, a riječi će slijediti", *rem tene, verba sequentur*, kako je Katon Stariji pojednostavljeno formulirao upute koje je ranije razradio Aristotel. Po-

znavajući uz to praksu dubrovačkih diplomata da postižu cilj svim sredstvima možemo reći, iako bez čvrstog uporišta u arhivskim dokazima, da bi im to ovom prilikom teško uspijelo bez Gundulićeva npora.

Vješto prelamanje dviju važnih retoričkih vrsta, političkog i sudskega govora, vidi se u remek-djelu Gundulićeve snage. S mnogo razloga smatran tadašnjim kreatorom vanjske politike Dubrovačke Republike, podrazumijevajući i odnose prema Osmanlijama,⁶² ipak je tu samo slijedio odranije prihvaćene pravce i dobro utabane staze, što je preraslo u razumijevanje mentaliteta (a i to je jedno od područja kojih se dodirnuo Nascimbeni u izdanju *De inventione*). Nastojeći pomiriti trajno suprotstavljenje interese između osobne odanosti katoličkoj vjeri i straha od gubitka političke samostalnosti u bilo kojem obliku, Gundulić je morao povezati znanje pravnika s uvjerljivošću političkog mislioca, prošlost s budućnošću, da bi pronašao pravi put u svojoj sadašnjosti. Iako je kasnije osobno stradao na političkom žrtveniku svoje domovine, što su prešutjeli i biografi, ipak njegovo djelo ostaje pravim obrascem praktične primjene svih retoričkih načela koja su razvijali njegovi neposredni prethodnici i suvremenici, uhvaćeni u žrvanj vjekovne borbe platonizma s aristotelizmom koja je kulminirala u renesansi. Oba su pravca dosegla konačne pozicije, trajno se prožimajući, pri čemu je znanost imala pravu korist.

Znjanost imala pravu korist.
Uspjeh bi nesumnjivo izstao da nije bilo odgovarajuće teorijske pripreme, da nije bilo i rasprava Nikole Vitova Gučetića, čiji je državnički dar poput dara Dinka Ranjine bio jednak literarnom. Govorništvu pripada ne samo kultura njihova rada, već i njihova mišljenja. Opravdano je govoriti o dubokom ispreplitanju teorijskih pristupa govorništvu s konkretnom primjenom ove discipline u praksi, i to jednako u vanjskopolitičkim, kao i u unutarnjim pitanjima dubrovačke renesansne zajednice u drugoj polovici 16. stoljeća. Javni govor dobio je posebno mjesto u političkom životu. To nam neposredno pokazuje i koliko se Platonov i Ciceronov ideal naobraženog državnika približio svom ostvarenju.

⁵⁸ Odnosno fortitudinem animi, sapientiam, mansuetudinem, vrline koje je Nascimbeni izdvojio kao toliko značajne u sudskom govoru (*De Inventione Libros Commentarius*, 17b).

⁵⁹ S. M. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. I, 222.

⁶⁰ S. M. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. II, 404-406.

⁶¹ S. M. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. II, 32-39.

⁶² Zagovarajući strogu političku neutralnost i zazirući od pretjerana vezivanja sa zapadnim silama, Gundulić je svoju ustrajnost i, možda, preveliki osobni utjecaj u političkom životu Republike platio najvišom cijenom, payši usred Dubrovnika kao žrtva smrtonosnog napada pripadnika druge vlasteoske političke struje. O velikoj uroti i Gundulićevu ubojstvu potanko Stjepan Čosić i Nenad Vekarić, *Dubrovačka vlastela između roda i države: salamankezi i sorbonezi*. Zagreb - Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2005, 16-18.